

ЦІННІСТЬ САМОПІЗНАННЯ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГА

Актуальність дослідження. В умовах впливу стресових факторів на суб'єкта та загальної нестабільності в соціумі першочерговим завданням практичного психолога є забезпечення психічного здоров'я людини. Ця задача покладена в основу навчання студентів, майбутніх практичних психологів, які здобувають навички допомоги іншим та самопомоги у мінливих умовах сьогодення. Формування особистості професіонала-психолога залежить від системи ціннісних орієнтацій та індивідуальних цінностей студентів. Урахування функційних особливостей психіки, що виявляються у різноспрямованості нормативних та глибинних цінностей потребує специфіки їх самопізнання, що реалізується в практиці глибинної психокорекції.

Метою статті є вивчення детермінуючої ролі цінності самопізнання у процесі фахової підготовки психологів.

Аналіз останніх публікацій. До питання цінностей та ціннісних орієнтацій людини звертались учені різних галузей науки: філософи, соціологи, психологи, педагоги. На сьогодні в Україні категорія «цінність» вивчається Н. О. Антоною, О. М. Власенко, Н. В. Грисенко, О. Ю. Скобедіною, О. Г. Стасько, А. А. Фурманом, Н. Є. Шаховою, Т. С. Яценко та ін. Провідними питаннями, які актуалізуються науковцями є суперечність між соціальними та індивідуальними цінностями, розведення понять «цінність» та «ціннісні орієнтації», глибинно-психологічний зміст цінностей, зв'язок індивідуальних цінностей з несвідомими механізмами психіки суб'єкта, тощо.

Постановка проблеми. Особистість формується в пізнанні дійсності та її оцінці, в прийнятті норм та правил значимих людей, в прагненні до власної індивідуальності та неповторності, в розвитку унікальності та досягненні можливостей для самореалізації. Цінність (важливість, значимість) правил, норм, ідеалів, предметів дійсності для індивіда визначає його ціннісну спрямованість, орієнтацію на конкретний вид діяльності, у якій би реалізовувалась домінуюча в ієрархічній структурі потреба. Цінності змінюють одна одну, формуючи нове уявлення особистості про себе, свою роль у житті та подальшу діяльність.

Становлення цінностей відбувається в процесі онтогенетичного розвитку людини через уподібнення поведінки значимого дорослого. Наслідування дитиною певних рис характеру вагомих для неї людей відбувається завдяки дії механізмів ідентифікації та інтеріоризації, що сприяє розвитку образу «Я» суб'єкта. З самого дитинства рушійною силою розвитку індивіда виступає прагнення до пізнання оточуючого світу, а формування його самопізнання припадає на підлітковий вік [1; 7]. Як зазначає С. Ю. Головін «... у віці підлітковому розпочинається усвідомлення «духовного Я» – своїх психічних здібностей, характеру, моральних якостей. Цей процес сильно стимулюється активним засвоєнням шару культурного досвіду, який виражає суспільну роботу поколінь у вирішенні духовних і моральних проблем» [7, с. 708 – 709]. Самоусвідомлення у підлітків знаходить вираження в прагненні до самопізнання та самозмін. На сьогодні практика психокорекційних занять, що входить до обов'язкового циклу дисциплін майбутніх психологів, засвідчила продуктивність діагностико-корекційного процесу в активізації їх цінностей пізнання та самопізнання.

І. Д. Бех [3] доводить, що рефлексивні уміння людини формуються з дошкільного віку. Науковець пояснює рефлексію так: «внутрішнє індивідуально-вибіркове ставлення особистості до матеріальних та ідеальних предметів, які були своєчасно емоційно оцінені, тобто набули свідомого суб'єктивного смислу та цінності» [3, с. 11]. Таким чином, оцінка власного «Я» дитини

відбувається завдяки сприйняттю та рефлексивній оцінці вихователями та батьками її дій. Визначаючи роль сімейного виховання, М. Й. Боришевський [5] твердить, що зовнішня оцінка дій дитини виступає ефективним регулятором її поведінки, яка згодом перетворюється на внутрішню оцінку особистості щодо самої себе. Тому важливим є ставлення батьків до суб'єкта, що визначається як «... складний комплекс педагогічного впливу на формування ціннісних орієнтацій дитини» [там само, с. 5]. У підлітковому віці формуються самосвідомість, самоідентичність, що залежать від домінуючих цінностей в даний віковий період. У підлітків може змінюватись їх «Я-концепція», у якій поєднуються ідеальне і реальне уявлення про себе. Образ «Я», що входить до «Я-концепції», наповнюється уявленнями про себе, позитивною чи негативною оцінкою свого «Я». Дослідники [14] виділяють такі шляхи формування образу «Я»: а) за рахунок сприйняття особистості значимими людьми; б) за рахунок особистісного досвіду, набутого в процесі діяльності людини. Таким чином, дитина навчається оцінювати саму себе завдяки досвіду сприйняття її власного «Я» іншими суб'єктами комунікації.

А. Лазарчук [9] указує, що пережита людиною суспільна цінність перетворюється в особисту. Тому формування цінностей можливе завдяки їх чуттєвому сприйняттю індивідом та у взаємодії з іншими. Індивідуальні цінності об'єктивуються у творчості та повсякденній діяльності людини, що вказує на їх інтегративну роль в адаптації людини до соціального життя. Прийняті норми і цінності соціуму сприяють успішній соціалізації особистості. Проте, оцінні судження через призму стереотипності установок та очікувань породжують ігнорування індивідуальності та неповторності конкретного суб'єкта комунікації. Разом з цим, процес соціалізації вимагає присвоєння суспільних норм через нав'язування їх дитині від дорослого як «правильних». Відтворення суспільних норм відбувається у взаємному впливові на свідому та несвідому сфери психіки суб'єкта. На несвідому сферу психічного вплив соціально-психологічних еталонів відбувається через інтроекцію поведінкових, емоційних стереотипів діяльності, які людиною часто відкидаються як небажані. Поширеними інтроектами є батьківські повчання, що заважають людині бути самостійною, орієнтуватись на власні актуальні потреби та цінності.

Свідома сфера психіки суб'єкта регулюється методами виховання та навчання. Відповідно до унаслідуваних стереотипів, дитина формує власні оцінні судження, що входять до структури її особистості [12]. Увібрані індивідом суспільні цінності не завжди відповідають її внутрішнім очікуванням, викликаючи інтрапсихічні опори та протиріччя. Суперечності між зовнішніми вимогами та внутрішніми потребами простежуються у невдоволенні власною соціальною позицією, стосунками зі значимими людьми або в відчутті дискомфорту, тривоги та роздратованості. Однією з причин ціннісної суперечності є нереалізованість глибинно-психологічних цінностей, які перетворюються на ідеал «Я».

У нашому дослідженні [13] доведено, що внутрішні суперечності психіки дизгармонізують особистість і детерміновані розбіжностями між нормативними та умовними цінностями. Перші пов'язані з вимогами соціуму та націлені на задоволення потреб ідеалізованого «Я» людини. Глибинно-психологічні цінності підкріплюють інфантильне «Я», тобто потреби, які є актуальними для людини в межах емотивно-насиченого пережитого досвіду дитинства. Як нормативні, так і умовні цінності мають велике значення у формуванні структури «Я» особистості. Цілісність, внутрішня гармонійність психіки суб'єкта залежить від процесу інтеграції суперечливих тенденцій, що базуються на цінностях. Під впливом дії внутрішніх протиріч формується образ «Я» людини, тому «Я-реальне» та «Я-ідеальне» містить різні функційні характеристики та власну автономію. Чим більше розбіжностей між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», тим важче людині пристосовуватись до вимог соціуму, бути психічно стабільною, самореалізовуватись та самовдосконалюватись [15]. Ми переконані, що у процесі самопізнання особистість набуває

здатності до саморефлексії, що сприяє гармонізації її психіки через вирішення внутрішньої суперечності.

Неодноразово науковці розкривають сутність суперечності, що породжена цінностями. Комар Т. [8] розглядає формування ціннісних орієнтирів у взаємозв'язку їх «доступності» та «значимості» для особистості. Дослідниця вважає, що невідповідність між вище вказаними категоріями призводить до виникнення стану напруження, фрустрації, депресії. На думку В. М. Мартинюка [11], цінності мають три взаємопов'язані підсистеми: ціннісно-пізнавальна, ціннісно-мотиваційна, ціннісно-поведінкова, і покликані розв'язати конфлікт між раціональним, емоційним та вольовим компонентами внутрішньої структури особистості. Отже, цінності націлені на інтеграцію усіх психічних складових особистості. Непомнящая В. І. [12] наголошує на узгодженості цілісності між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», як головними складовими ціннісного переживання. Практична психологія покликана мінімізувати виникнення внутрішніх протиріч, згармонізувати психіку, що нівелює виникнення неприємних відчуттів, надаючи особистості впевненості, захищеності, розвиваючи її пізнавальний інтерес.

В процесі фахової підготовки психологів акцентується увага на їх професійній та навчальній мотивованості. Пізнавальна активність студентів виступає джерелом цінностей та розвиває їх «Я-концепцію». Прагнення до пізнання відкриває можливості людини отримати новий досвід, який на думку Т. М. Буякас [6] розширює самосвідомість та формує особистість. Самосвідомість є результатом усвідомлення себе, сформованості «Я» людини, а отримання нового досвіду забезпечує можливість особистісного росту. Пізнання самого себе можливе за допомогою методів глибокої психокорекції в групах активного соціально-психологічного навчання через засоби вільного малювання, самоспостереження, опосередкованого вияву несвідомих змістів психіки [15].

Дослідники виділяють в окрему категорію самоцінність людини, «Я-цінність», що є найвищою цінністю себе. Ставлення до себе впливає на формування самооцінки та «Я-концепції». Самооцінка визначає значимість суб'єкта у власному сприйнятті, яке формується під впливом оцінок інших людей, з якими індивід взаємодіє в соціумі. В. А. Аверін [1] вважає, що власна значимість індивіда є мінливим процесом і залежить від обставин життя. Так, самооцінка змінюється, формуючи свою полярність, якщо та не підкріплюється оточенням. І. Д. Бех [3] підкреслює, що особистісна цінність фіксує значимість «Я» людини. Оскільки цінності формують «Я-концепцію», то її розвиток передбачає розгортання духовно-моральної самосвідомості, що обумовлено формуванням вищих цінностей. Досліджуючи гендерні відмінності у поведінкових аспектах людей, Бендас Т. В. [2] вказує на залежність самооцінки від формування гендерної ідентичності. Практика психокорекційних занять засвідчує актуалізацію самоцінності суб'єкта, що не залежить від статевої приналежності індивіда, а ґрунтується на емоційно-забарвленому індивідуальному досвіді.

Мінливість самоцінності залежить і від зміни індивідуальних та соціальних цінностей у їх єдності впливу на психіку. Система ціннісних ставлень індивіда є динамічною, тому в процесі онтогенезу піддається різноманітним впливам. Факторами зміни цінностей можуть бути не лише чинники зовнішнього середовища, у якому розвивається індивід, а й внутрішні динамічні механізми психічної структури особистості. Ці механізми детерміновані сильними емоційними переживаннями, які змінюють образ «Я» людини та спонукають її до перегляду звичних форм діяльності, замінюючи їх на необхідні для саморозвитку і самореалізації поведінкові компоненти в конкретній ситуації індивідуального розвитку. О. О. Бодальов [4] показує, що незначні зміни у підструктурі психіки особистості відображаються на всьому розвитку індивіда, в усіх складових його психічної структури.

Науковці, які вивчають проблеми становлення особистості, зокрема її психічної структури, по-різному розглядають внутрішні механізми формування ціннісного компоненту психіки, який реалізується у діях людини. С. Д. Максименко [10] порівнює структуру особистості з кристалом, різні грані якого характеризуються власною автономною діяльністю та сукупним впливом одна на одну, що визначає її динамічність та активність. Дослідник виділяє такі компоненти структури особистості: біопсихічний компонент, індивідуальні особливості психічних процесів, досвід, спрямованість, здібності, внутрішній світ особистості, характер, психічні стани. Як бачимо, у зазначеній структурі особистості вказаний компонент спрямованості, який вміщує потреби, цінності та мотиви суб'єкта. Потреба визначається цінною в ієрархічній структурі, якщо дієвою є зацікавленість в ній самого індивіда, а також є можливість та необхідність її задоволення у конкретний проміжок часу. Значимість потреби визначає мотивацію людини до її реалізації, що підкріплена цінностями.

У період фахової підготовки психологів актуальною є практика групової психокорекції студентів. У психокорекційному процесі уможливується пізнання цінностей власного «Я» завдяки актуалізації цінності самопізнання респондентів. Критеріями самозмін та саморозвитку учасників навчання ми визначаємо уведені А. Маслоу показники самоактуалізованої особистості. До них належать: спрямованість на процес, справу; відкритість новому досвіду; перевага об'єктивної оцінки над суб'єктивною, емоційною; високий рівень саморегуляції; збереженість власної позиції, автономія від інших; здатність до конструктивних взаємовідносин; звільнення від стереотипів та автоматизмів. Указані критерії засвідчують особистісну відкоригованість суб'єкта, яка формується у результаті вирішення особистісної проблеми (внутрішньої суперечності психіки).

Вивчаючи значення діагностико-корекційних занять для студентів-психологів, важливо розкрити сутність реконструювання психічного. Пізнання смислового наповнення цінностей респондентів полягає в об'єктивуванні ілюзорності глибинних цінностей, які ґрунтуються на інфантильних передумовах. Мотиваційним аспектом їх пізнання виступає дієвість провідного захисного механізму психіки «від слабкості – до сили», що розкритий Т. С. Яценко [15]. Прагнення до сили підкріплюється цінністю самопізнання, а реконструювання психічного у глибинно-корекційному процесі здійснюється опосередковано завдяки інтерпретації психологом захисних механізмів, особистісних конфліктів, глибинних аспектів психіки протагоніста. Формувальний аспект реконструювання пов'язаний з процесом латентної інтеграції психічного, що стосується і сфери цінностей.

Висновки. Отже, нормативні цінності людини сприяють її адаптації до соціуму різноспрямовано до глибинних цінностей, що презентують інфантильні інтереси «Я», які не були задоволені в дитинстві. Пізнання студентами-психологами власної різноспрямованості нормативних та глибинних цінностей сприяє гармонізації психіки, що впливає на образ «Я» та визначає професійне становлення майбутніх фахівців. **Подальші наукові пошуки** ми плануємо спрямувати у напрямку вивчення динаміки саморозвитку особистості майбутнього психолога у процесі глибинно-корекційної роботи.

Література

1. *Аверин В. А.* Психология детей и подростков: Учеб. Пособие / Аверин В. А. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1998. – 379 с.
2. *Бендас Т. В.* Гендерная психология: Учебное пособие / Бендас Т. В. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.: ил. – (Серия «Учебное пособие»).
3. *Бех І. Д.* Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості / Бех І. Д. // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 9 – 21.

4. Бодалев А. А. Психология о личности / Бодалев А. А. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 188 с.
5. Боришевський М. Й. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості / Боришевський М. Й // Початкова школа. – 1995. – № 4. – С. 4 – 9.
6. Буякас Т. М. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей – культурных символов – в индивидуальном сознании / Буякас Т. М., Зевина О. Г. // Вопросы психологии. 1997. – № 5. – С. 44 – 45.
7. Головин С. Ю. Словарь психолога-практика / С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Харвест, 2007. – 976 с.
8. Комар Т. Особливості розвитку ціннісно-потребової сфери студентів з обмеженими можливостями / Тетяна Комар // Психологія і суспільство. – № 4. – 2003. – С. 110 – 118.
9. Лазарчук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні / Лазарчук А. // Психологія і суспільство. – 2003. – С. 19 – 35.
10. Максименко С. Д. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження / Максименко С. Д. // Наукові записки інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. – К.: Нора-прінт, 2004. – Вип. 24. – 384 с.
11. Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації особистості: сутність, місце та роль у детермінації соціальної активності / Мартинюк В. М. // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. – Випуск 4. – Київ-Полтава. 2000. – 184 с.
12. Непомнящая В. И. Ценностность как центральный компонент психологической структуры личности / Непомнящая В. И. // Вопросы психологии, № 1, 1980. – С. 22 – 31.
13. Овчаренко О. В. Цінності як засіб формування психічного (на матеріалі активного соціально-психологічного навчання): дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Овчаренко Ольга Василівна. – К., 2013. – 367 с.
14. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін...: Підручник. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.
15. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. / Яценко Т. С. – К.: Вища шк., 2006. – 382 с.

В период профессиональной подготовки психологов актуальна практика групповой психокоррекции студентов, что предусматривает самопознание смыслового наполнения их ценностей. Мотивационным аспектом самопознания выступает ведущий защитный механизм психики «от слабости – к силе». Стремление к силе подкрепляется ценностью самопознания, которое проявляется в динамике личностных изменений. Косвенно, благодаря интерпретации психологом защитных механизмов, личностных конфликтов, глубинных аспектов психики протагониста, осуществляется процесс реконструкции психики. Формирование психики в процессе ее реконструкции связано с процессом латентной интеграции психического, что касается согласованности противоречивых ценностей. Критериями самоизменений и саморазвития участников обучения мы определяем направленность на процесс; открытость новому опыту; преимущество объективной оценки над субъективной; высокий уровень саморегуляции; сохранность собственной позиции; способность к конструктивным взаимоотношениям; освобождение от стереотипов и автоматизмов. Указанные критерии свидетельствуют о личностных изменениях студентов в процессе их профессионального становления.

The actual practice in the period training of psychologists is a self-knowledge. This process basic on general mechanism of psyche as tendency «from weakness – to strength». The aspiration for strength is supports self-knowledge value and manifested in the dynamics individual changes of subjects. The reconstruction process of psyche is possible realize indirectly, through interpretation protective mechanisms, inward contradictions, deep-mental aspects of psyche. The process of reconstruction of psyche to result to the formation to connect with process latent integration mentality. That's include combination contradictory values, opinions, attitudes of human.

We determined criterions of self-changes and self-development of participants learning such as direction to deeds; sincerity for new experience; unbiased comments; the High Level self-control; preservation own position; ability to constructive relationships; liberation from stereotypes and automatisms. It criterions of self-changes and self-development are evidence individual changes of students in the process of education.

Статтю подано до друку 02.12.2014.

© 2014 р.

І. В. Сірик (м. Черкаси)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГА-ПРАКТИКА

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства вагомого значення набуває проблема надання психологічної допомоги людям в аспекті адаптації до різних умов життя, подоланні кризових періодів. Тому зростає потреба в фахівцях, які здатні надавати психологічну допомогу людям у вирішенні проблем і допомагати їм адаптуватися до життєвих ситуацій. У наданні досконалої висококваліфікованої професійної допомоги людині у вирішенні її проблем, до психолога висувається ряд вимог в першу чергу посідає місце оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками та власна відкоригованість фахівця. Особистісна невідкоригованість суб'єкта характеризується наявністю особистісної проблематики, яка пов'язана з внутрішніми суперечностями та системою психологічних захистів. Актуалізація останніх зумовлює виникнення викривлень у сприйнятті інформації, що спричиняє виникнення деструкцій у спілкуванні з людьми і ставить під загрозу професійну реалізацію. Саме з розвитком психологічної науки не втрачає актуальності проблема професійного становлення психолога-практика.

Аналіз наукових досліджень. У науковій літературі поняття професіоналізму позначається як особлива властивість людей оволодіти і ефективно виконувати свою роботу. Професійна діяльність постає перед суб'єктом, як спосіб виявлення чогось, що має нормативно усталений характер, тому вона потребує довготривалого періоду теоретичного та практичного навчання. Професіоналізм розглядається в якості інтегральної характеристики професіонала, що проявляється у діяльності і спілкуванні з оточенням. Рівень професіоналізму суб'єкта полягає не лише у виявленні професійних показників, але і від його професійної мотивації, системи прагнень, ціннісних орієнтацій тощо. У працях дослідників Г. О. Балла, О. Ф. Бондаренка, С. Д. Максименка, В. Г. Панка, Т. М. Титаренко, Т. С. Яценко висвітлено значення поєднання професіоналом особистісних якостей та теоретико-методологічних засад у його практичній діяльності, що є вагомим у процесі фахового становлення психолога-практика.

Питання професіоналізму та професійного самовизначення висвітлені у наукових працях вітчизняних дослідників О. Ф. Бондаренка, Є. О. Клімова, В. Т. Кудрявцева, А. К. Маркової, Т. В. Рогачевої, О. В. Сидоренко та інших. Проблему професійної діяльності практикуючих психологів порушено в роботах Б. С. Братуся, Ф. Є. Василюка, В. М. Дружиніна, В. С. Мухіної,